

Herder, slobodomylnový a humanistický Nemeč, hlásateľ mieru a bratstva medzi národmi, priekopník tvorivej spolupráce medzi nemeckým a slovanským ľudom.

Elena Városová

TRADÍCIE VEDECKÉHO SOCIALIZMU A ÚLOHY MARXISTICKEJ FILOZOFICKEJ HISTORIOGRAFIE

Jednou z významných úloh kultúrnych pracovníkov v krajinách ľudovej demokracie v súčasnosti je vypracovanie vedeckých dejín filozofie národov týchto krajín. Marxistické dejiny filozofie, ktoré pravdivo ukážu vývoj myslenia národov v minulosti, očakáva významné poslanie v politickom a kultúrnom živote ľudovodemokratických krajín. Prispejú k upevneniu pozícií vedeckého socializmu, lebo dokážu, že sú pokrokové tradície minulosti predovšetkým tradíciami materializmu, že je vedecký socializmus jediným oprávneným dedičom týchto tradícií. Súčasne odohrajú významnú úlohu vo výchove pracujúcich ľudovodemokratických krajín v duchu proletárskeho internacionalizmu a socialistického vlastenectva, lebo dokážu, že každý národ vnáša svoj príspevok do klenotnice kultúry ľudstva.

K splneniu tejto úlohy v Poľsku — k vypracovaniu marxistických dejín filozofie poľského národa — prispela aj konferencia poľských a nemeckých historikov filozofie, ktorá bola v minulom roku v Berlíne na Humboldtovej univerzite. Na konferencii sa diskutovalo o uzlových problémoch metodológie výskumu pokrokových tradícií filozofie a spoločenského myslenia. Ako podklad pre diskusiu poslúžil medzinárodným referát poľských filozofov B. Baczků a L. Kolakowského na tému *Tradície vedeckého socializmu a úlohy marxistickej filozofickej historiografie*. Uverejňujeme podstatnú časť tohto podnetného referátu.

1. Východiskom úvah o kritériu pokrokovosti pri hodnotení filozofických doktrín je určenie úlohy filozofie v ideologickej nadstavbe triednych spoločností. Filozofia je teoreticky vyjadrený náhľadom na svet, formuláciou a teoretickým zdôvodnením zásad, podľa ktorých sa ľudia v spoločnosti správajú a podľa ktorých sa riadia v spoločenských situáciách. Filozofia, ktorá teda vyjadruje svetonáhľad určitých tried, zúčastňuje sa v každej historickej epoche aktívne boja za upevnenie alebo zrušenie jestvujúcich výrobných vzťahov a ich nadstavby.

Predné metodologické pravidlo historicko-filozofického výskumu — marxistická zásada stranickosti filozofie spočíva teda v objavení objektívnej zákonitosti historického vývoja triedneho boja v oblasti filozofie. Rozdelenie filozofických smerov do dvoch rôznych táborov neprijímame preto, že je „výhodné“, ani preto, že vyhovuje formálnym podmienkam správneho delenia. Nemožno ho jednoducho stavať na istú úroveň s inými formálne správnyimi deleniami, lebo odhaľuje základný zákon historického vývoja filozofie ako vývoja boja materializmu s idealizmom, ktorému sú konečne podriadené všetky filozofické problémy a ktorý určuje spôsob ich riešenia v jednotlivých doktrínach. Keďže je tento boj formou triedneho boja v takej zvláštnej oblasti nadstavby, akou je náhľad na svet, keďže každá z takto určených filozofických strán predstavuje odraz záujmov triedy, zásada stranickosti ako metodologické pravidlo vyžaduje od nás, aby sme každú historickú doktrínu skúmali, jednak ako účastníka boja materializmu s idealizmom v určitej historickej etape, jednak ako nástroj určitej triedy, ktorá sa zúčastňuje tohto boja.

Filozofické doktríny nie sú predsa jedine nástrojmi určitých tried, ktoré chcú nanútiť svojim vyznavačom určité spôsoby spoločenského správania; keby to tak bolo, mali by sme všetky ontologické a teoreticko-poznávacie teórie chápať jednoducho ako polovýrobky politických náhľadov, čo by viedlo k určitému historickému pragmatizmu. Filozofické doktríny sú taktiež určitou vedou o svete, ktorá sa hodnotí nielen z hľadiska jej triednej príslušnosti, ale aj z hľadiska pokroku poznania

a jej prínosu k vedeckému chápaniu skutočnosti. Hoci je konštatovanie prelomovej úlohy marxizmu v dejinách filozofického myslenia východiskom našich úvah, predsa nemáme zrejme v úmysle chápať marxizmus ako objav, ktorý vyriešil všetky filozofické problémy a ktorým musí filozofický vývoj automaticky skončiť. Z predpokladu, že je poznávacía hodnota určitej filozofie triedne determinovaná, nevychádzame v tom zmysle, že každý triedny záujem rozhoduje o stupni adekvátneho odrazu sveta v určitom náhľade, ale v tom zmysle, že sama snaha o objektívne poznanie sveta je triedne podmienená a že realizovanie tejto snahy závisí okrem toho od aktuálnej úrovne vedeckých poznatkov. Vychádzame teda z predpokladu, že je objektívne poznanie sveta a jeho zákonov záujmom pokrokových tried, pričom tento záujem ohraničujú buď triedne záujmy — ako sa to prejavuje najmä v prípade pokrokových buržoáznych mysliteľov, ktorým vykorisťovateľské záujmy vlastnej triedy nevyhnutne deformujú čiastočne obraz skutočnosti (najmä v spoločenských teóriách) — alebo ohraničené možnosti oprieť sa o výdobytky vedeckého poznania, čo je dôležité najmä pre hodnotenie predmarxistických plebejských ideológií. Marxizmus je jedinou filozofiou, ktorá v dôsledku svojej triednej genézy má záujem na bezpodmienečne objektívnom poznaní skutočnosti, na poznaní zbavenom všetkých mystifikácií a prekrucovaní obrazu sveta, ktoré vznikajú z triednych pohnútok, a je zároveň filozofiou, schopnou oprieť sa o výdobytky postupujúceho rozvoja vied. Ako filozofia triedy, oslobodenie ktorej je súčasne oslobodením celého ľudstva, marxizmus dokázal urobiť z filozofie vedu, teda úplne emancipovať filozofické myslenie od všetkých triednych obmedzení, od každého vplyvu náboženských predstáv, a práve v tom spočíva výnimočná a prelomová úloha marxizmu v dejinách filozofie, že vytvoril podmienky pre neohraničený rozvoj filozofického myslenia, ktorý podlieha tým istým zákonom ako rozvoj každej vedy.

Pripomínajúc tieto všeobecné tézy, chceli by sme upozorniť na určité metodologické problémy a ťažkosti, ktoré súvisia s uplatňovaním zásady straníckosti pri výskume filozofickej tradície marxizmu.

Ide najmä o to, aby sme sa vyhli dvom nebezpečeniam, ktoré sú povážlivé najmä v súčasnej etape ideologického boja a ktoré môžu vzniknúť pri mechanickom, a historickom uplatnení zásady straníckosti; prvým je nebezpečie obmedzovania *a priori* tradícií dialektického materializmu, nebezpečie negovania prínosu filozofických doktrín, ktoré nemožno pokladať za materialistické a ktoré predsa niečím prispeli k rozvoju filozofie a spoločenského myslenia.

Druhým nebezpečením sú občas sa vyskytujúce tendencie nehistoricky ignorovať rozdiel medzi pokrovými a reakčnými doktrínami minulosti, chápať národnú kultúrnu tvorbu ako „jeden prúd“, čo vedie k vnášaniu reakčných doktrín do genealógie marxizmu, čo z hľadania historickej tradície robí eklektický výber materiálu zo všetkých možných smerov a zastiéra tak základnú líniu, ktorá rozhraničuje filozofické tábory.

2. Dejiny predmarxistickej filozofie sa nám javia ako dejiny vzniku svetonázorových predpokladov pre vedecký materializmus, ako proces postupného oslobodzovania sa filozofického myslenia z ohraničení, ktoré mu vnucovala triedna situácia a úroveň vedy, proces, ktorý sa uskutočňoval v boji materializmu s idealizmom, ktorý zhromažďoval počas toho boja objektívne poznanie o najobecnejších zákonoch sveta a ktorý zdokonaľoval tiež schopnosť vedeckej interpretácie skutočnosti. Filozofickú tradíciu vedeckého socializmu hľadáme vo všetkých ideologických zjavoch, ktoré tento proces realizovali a urýchlňovali a určitú doktrínu vyhlasujeme za pokrokovú alebo reakčnú podľa jej úlohy v tomto historickom procese.

Uplatnenie tejto všeobecnej zásady pri hodnotení buržoáznych doktrín, ktoré jestvujú v období, keď pôsobí už rozvinutá filozofia vedeckého socializmu, samozrejme predpokladá, že sa tieto doktríny budú hodnotiť ako reakčné, protivedecké a brzdiace pokrok filozofického myslenia, jediným nositeľom ktorého je v tomto období ideológia robotníckej triedy. Všetky tieto smery hodnotíme ako rôzne prostriedky obrany pred pokrokom robotníckeho hnutia, ktoré nadstavba kapitalistickej spoločnosti vytvára ako rôzne formy reakcie na marxizmus, ktoré nie sú schopné pre svoju triednu genézu objektívne, v súlade so stavom súčasnej vedy objasňovať svet a preto sú v rozpore s pokrokom vied.

Toto generálne hodnotenie nenarušuje ani tá okolnosť, že vo vzťahu ku krajinám, ktoré zaostali v kapitalistickom vývoji, ako Rusko, Čína alebo Poľsko, je potrebná určitá elasticnosť v chronológii, umožňujúca uznať za pokrokové určité teórie, ktoré pôsobia súčasne s rozvojom marxizmu v iných krajinách, ešte však nie sú schopné dosiahnuť jeho teoretickú úroveň, ale vzhľadom na zvláštnu situáciu v týchto krajinách predstavujú najvyššiu možnú úroveň filozofického pokroku. Práve tak hodnotíme doktríny, ktoré v tomto období vyjadrujú najpokrokovejšiu v Rusku a v Poľsku, doktríny, ktoré v tomto období vyjadrujú najpokrokovejšiu spoločenskú tendenciu v týchto krajinách: okolnosť, že sa filozofická tvorba Gercena a Černyševského rozvíjala v období už aktívneho socialistického hnutia na západe, nemôže zapríčiniť zníženie ich pokrokovej úlohy, ktorú skúmame vzhľadom na úroveň rozvoja krajín, kde tí myslitelia pôsobili.

Skutočné ťažkosti pri uplatňovaní tohto všeobecného kritéria sa zjavujú vo výskume predmarxistickej filozofie. Žiadna z týchto filozofií nie je spätá s triedou, ktorá by sa mohla úplne zbaviť spoločenských a gnozeologických ohraničení pri formovaní svojho náhľadu na svet, t. j. s triedou, ktorá by nemala záujem na zachovaní akejkoľvek formy vykorisťovania a ktorá by bola súčasne nositeľom pokroku výrobných síl, s triedou schopnou oprieť sa o výdobytky vedeckého poznania.

Preto sa pokrok vo filozofickej interpretácii sveta a príprava historických predpokladov marxizmu diali veľmi rôznorodými cestami a vedecký marxistický svetonáhlad sa vo svojom vývoji opierať o svetonázorovú tvorbu rôznych tried, nakoľko tieto prispievali k pokroku vedy o zákonoch prírody a spoločnosti. Ide nám teda o to, aby sme si uvedomili — v najvšeobecnejších črtách — tieto cesty a naznačili také kritériá, ktoré by nám pomohli vyhnúť sa spomenutým nebezpečenstvám.

3. Zásadné je tu samozrejme kritérium, podľa ktorého sa filozofické smery rozdeľujú na dva protikladné tábory. To znamená, že pri vyhľadávaní filozofickej tradície marxizmu obraciame sa predovšetkým k materialistickým doktrínam minulosti. Materializmus bol vo svojom historickom vývoji nerozlučne spätý s pokrokom prírodných vied a predstavoval jeden z najúčinnějších nástrojov ideologického boja pokrokových tried proti spiatocníctvu, temnu a fideizmu. No predsa celý predmarxistický materializmus charakterizujú — v menšej alebo väčšej miere — určité slabosti, vyplývajúce nielen z nedostatočnej úrovne prírodných vied, s ktorými bol spätý jeho vývoj, ale aj z jeho triednej genézy. Predmarxistický materializmus má spravidla (okrem nepočetných výnimiek) filozofickým výrazom záujmov pokrokových *majetných* tried. Takej povahy je najmä celý materializmus epochy formovania kapitalistických vzťahov v lone feudálnej spoločnosti; filozofia Bernardina Telesia a Giordana Bruna, filozofia Bacona, Spinozu a Gassendieho, anglická materialistická filozofia XVII. a XVIII. storočia, materialistická filozofia francúzskeho osvietenstva — všetky tieto formy vývoja materializmu predstavujú filozofický od-

raz záujmov pokrokovej buržoázie v rôznych fázach jej vývoja a boja. Táto okolnosť je pochopiteľná, ľahko si možno uvedomiť, že iba majetné triedy mohli mať k dispozícii vzdelanie a poznať výdobytky vedy, od ktorých závisí pokrok materialistického myslenia; že okrem toho buržoázny náhľad na svet bol spätý s technickým pokrokom, nositeľom ktorého bola buržoázia a ktorý vyžaduje filozofiu priaznivú pre pokrok prírodných vied, usmerňujúcu záujem ľudí k výskumu prírody, hlásajúcu dôveru v ľudský rozum a vieru v jeho poznávacie možnosti. Preto boj materializmu s idealizmom odohráva sa v predmarxistickej filozofii spravidla medzi reakčnými a pokrokovými majetnými triedami, vyjadruje teda všeobecne konflikt reakčnej základne s tou majetnou triedou, ktorá — ako nositeľ nových výrobných vzťahov — je súčasne predstaviteľkou všetkých vrstiev, čo majú záujem na zrušení anachronických poriadkov. Dejiny predmarxistického materializmu predstavujú hlavnú líniu filozofickej tradície vedeckého socializmu.

Ak by sme však uznali, že táto línia obsahuje všetko, čím sa vývoj predošlej filozofie pričínil o formovanie vedeckého svetonáhľadu, bolo by to znetvorením skutočnosti a nejakým „sektárskym“ predsavzatím, ktoré radikálne a falošne zužuje hranice dedičstva marxizmu.

Nesmieme zabúdať na cenné prvky, obsiahnuté v celkove idealistických doktrínach, nakoľko tieto prekonali — na hocijaký idealistický spôsob — metafyzickú povahu predmarxistického materializmu a prispeli tak najmä v oblasti vývoja dialektickej interpretácie sveta k pokroku ľudského poznania. Ako príklad nám tu môže poslúžiť — ak obídeme dialektiku pojmov starodávnych idealistov — Leibnizova filozofia a pochopiteľne najmä heglóvská filozofia, bez ktorej by nemohol vzniknúť vedecký socializmus.

Konečne, ak pozrieme na dejiny filozofie nielen z hľadiska boja medzi majetnými triedami, ktorý sa v nich prejavuje, ale aj z hľadiska boja utláčaných a vykorisťovaných más s majetnými triedami, spozorujeme oblasť, ktorú hodno svedomite preskúmať a v ktorej treba hľadať filozofickú tradíciu marxizmu.

Túto tradíciu vytvárajú dejiny ideológie revolučných predproletárskych ľudových hnutí. V oblasti spoločenských teórií pociťoval materializmus buržoáznych ideológov z pochopiteľných príčin zvlášť zjavné ohraničenia, hoci nemožno popierať veľkú úlohu, ktorú odohrali spoločenské teórie materialistov pri prekonávaní teokratických mytológií feudalizmu a pri vytváraní svetskej spoločenskej vedy, opierajúcej sa o filozofický materializmus. Spravidla však spočívali na týchto zásadách: uznať možnosť triednej harmónie vykorisťovaných a vykorisťovateľov, uznať spoločenskú nerovnosť a súkromné vlastníctvo za prirodzené zjavy, ktoré sa prijímajú bez výhrad. Hlavný prínos plebejských ideológií k tradíciám formovania vedeckého svetonáhľadu spočíva v prenikavých postrechoch z oblasti zjavov spoločenského života, v odhaľovaní triedneho boja v spoločnosti a vo vytváraní predpokladov vedeckého socializmu najmä v utopisticko-komunistických formách, hlásajúcich heslá zrušenia triednych rozdielov a súkromného vlastníctva, všeobecnej organizácie spoločenskej práce a likvidácie vykorisťovania. V plebejských doktrínach, vyrastajúcich spravidla z revolučného boja más za prestavbu spoločenskej skutočnosti, stretávame často — akokoľvek nezrelé a nevydarené — pokusy, spájajú teoretickú analýzu spoločenskej skutočnosti s revolučnou činnosťou más, smerujúcou k pretvoreniu tejto skutočnosti. Stačí porovnať napr. súčasné Hobbesove a Winstanleyove náhľady na svet alebo ideológie dvoch prúdov — plebejského a buržoázneho — v poľskom arianizme XVI. a XVII. storočia, aby sme zistili, že sa vtedy materialistické tendencie buržoáznych mysliteľov spájali výrazne so spoločenským konzervatizmom a kom-

promisníctvom a že plebejskí myslitelia z druhej strany, napriek svojej filozofickej bezradnosti, občas mystickým sklonom a značne väčšej závislosti od náboženských predstáv, dokázali dostať sa k politickému radikalizmu, k bezohľadnému odsúdeniu spoločensého útlaku a vykorisťovania, k negácii spoločenských vzťahov, spočívajúcich na súkromnom vlastníctve a na násilí štátnej moci. Tieto skutočnosti sú pochopiteľné, ľahko si možno uvedomiť, že plebejské ideológie, ktoré sú menej späté s pokrokom prírodovedy a technickým pokrokom, v značne väčšej miere podliehajú nátlaku vládnúcej reakčnej nadstavby a iba ťažko a pomaly sa zbavujú idealistického svetonáhľadu, najmä však náboženských predstáv. Nemožno pritom zabúdať na skutočnosť, že ich vlastná vývojová tendencia vedie v historickom procese k materialistickému náhľadu na svet a upevňuje v nich racionalistické prvky na úkor nábožensko-mystických foriem; vidieť to hoci z porovnania ideológií stredovekých sedliackych povstaní napr. s tendenciami hnutia diggerov v anglickej buržoáznej revolúcii alebo babuvizmu v období francúzskej revolúcie a taktiež aj z celého historického vývoja predmarxistických plebejských ideológií, ktoré nachádzajú svoje pekné zakončenie v materializme ruských revolučných demokratov.

Predmarxistická ideológia utláčaných tried vystupujú v ruskom materializme XIX. storočia prvý raz vo forme dôsledného materializmu, materializmus prestáva byť vlastníctvom osvietených predstaviteľov buržoázie; súčasne je tento úspešným pokusom o prekonanie mechanistických ohraničení starého materializmu. V tejto filozofii, ktorá sa v najvyvinutejšej forme prejavuje v tvorbe Černyševského, početné prvky dialektickej, dynamickej interpretácie sveta — ako prírody, tak aj spoločenského života, približovanie sa k pochopeniu rozhodujúcej úlohy triedneho boja v spoločenskom vývoji, prekonávanie povrchného, nominalistického empirizmu v teórii poznania, nachádzame značne pokročilé chápanie triednej povahy filozofie a vlastnej filozofickej činnosti ako nástroja spoločenskej revolúcie. Isté je, že materializmus ruských revolučných demokratov pripravoval na ruskej pôde bezprostredne prijatie marxizmu a to predstavuje okrem iného jeho trvalú zásluhu.

Hoci marxistická filozofia nechápe tieto tri oblasti historickej tradície ako nejaké nezávislé a rovnocenné genealogické línie, nezrieka sa žiadnej z nich. Úlohou vedeckej historiografie je svedomite pochopiť hodnotné poznávacie výdobytky ako činiteľov, ktorí umožňovali v historickom procese neskorší vznik vedeckého náhľadu na svet — zhodnotiť ich prínos pre pokrok filozofického myslenia a uznať ich za svoju vlastnú teoretickú predhistóriu.

4. Uznávajúc ďalej rozvoj filozofického materializmu za hlavnú genealogickú líniu marxizmu, poukazujeme súčasne na rôzne, historicky podmienené cesty rozvoja materialistického myslenia. Nevyhnutnou podmienkou toho, aby sme sa vyhlí druhému zo spomínaných nebezpečenstiev, aby sme odlišili skutočne pokrokové a hodnotné prvky určitej doktríny minulosti — hoci tieto vystupujú v mystifikovanej podobe — od jej reakčných súčastí, je uplatňovanie historických kritérií pri zaraďovaní danej doktríny k určitej línii. Zásada straníckosti filozofie je opravdivým nástrojom výskumu minulosti iba vtedy, keď sa uplatňuje na základe historickej analýzy triednych síl, ktoré vyvolali danú filozofickú doktrínu, ako aj funkcie tejto doktríny v ideologickom boji v konkrétnych historických podmienkach vývoja daného národa.

Hodnotenie filozofických doktrín minulosti z hľadiska súčasnosti, t. j. z hľadiska marxizmu ako prelomu v dejinách filozofie, teda hodnotenie z hľadiska neskoršej etapy, v príprave ktorej skúmanň filozofia predstavovala historickú fázu, nevyvracia ani trochu zásadnú tézu historizmu v metodológii dejín filozofie. Hod-

notenie filozofických smerov a ich prínos k procesu oslobodzovania filozofického myslenia v gnozeologických a triednych ohraničeniach môže byť jedine hodnotením historickým. Nespočíva v mechanickom zrovnávaní obsahu skúmanej filozofie s obsahom marxizmu a v konštatovaní, ktoré súdy tohto systému sa ukážu pravdivými a ktoré nesprávnymi vo svetle súčasného materializmu. Pri uplatňovaní jalovej a falošnej metódy formálneho porovnávania textov, by sa nám asi nepodarilo zachrániť takmer nič hodnotné z takých systémov, akými sú filozofia Dunsca Scota, Averroesa a dokonca Giordana Bruna alebo Descarta. Historické hodnotenie je predovšetkým hodnotením úlohy určitej doktríny vo filozofickom boji a natoľko aj hodnotením úlohy, ktorú hrala v procese formovania vedeckého náhľadu na svet a oslobodzovania filozofie z ohraničení, ktoré vytvárala triedna situácia a úroveň vied. Pokrok vo filozofii je vždy pokrokom vo vzťahu k vládnucej ideológii; máme preto právo hovoriť o materialistických tendenciách, ktoré vznikajú často v systémoch vcelku idealistických, lebo nie sú schopné úplne sa emancipovať spod vplyvu vládnucej nadvstavby, ale sú pokrokové, nakoľko prispeli, hoci čiastočne a neúplne, k tejto emancipácii. Pokrokovosť doktríny je vždy závislá od ideologického boja, ktorý sa vedie v tom období, a boj materializmu s idealizmom prebieha často v dôsledku veľmi silného ideologického nátlaku reakčných tried, medzi táborami, ktoré by sme museli charakterizovať — skúmajúc ich odtrhnute od dejín — ako idealistické a z ktorých jeden vyjadruje predsa materialistické snahy. Je úplne jasné, že z hľadiska materializmu je celkom ľahostajné, či sa uznáva, že hoh pôsobí z nutnosti alebo že pôsobí na základe slobodných rozhodnutí; či pozná iba univerzálie, alebo aj jednotlivé veci; ak tieto stanoviská chápeme abstraktne, obe sú rovnako idealistické a žiadne z nich nemožno pokladať za „podobnejšie“, ale iba za protikladné marxizmu. Bezpochyby však, Avicennovo konštatovanie, že účinkovanie boha podľa zákonnosti a že tento nemá slobodnú vôľu, líšiacu sa od rozumu, vyjadrovala v jeho období deterministickú tendenciu, namierenú proti viere islamu a okazionalizmu mottekalemincov a bolo pokusom — mystifikovaným a naivným — o obhajobu pevnosti zákonov sveta, o obhajobu viery v poznateľné obecné zákonitosti prírody; nakoľko bolo teda obhajobou možnosti jestvovania vedy proti náboženským predsudkom, ktoré robili človeka bezmocným voči prírode tým, že beh vecí v prírode robili závislým na nesčíselných božských vrtochoch a celú vedu zvysoka dezavovali ako nemožnú — natoľko to konštatovanie bolo historicky významné v príprave podmienok deterministickej interpretácie sveta a teda pri vzniku zárodkov stredovekého materializmu.

Príkladov tohto druhu, akým je vznik materialistických snáh v epoche feudalizmu, ktoré sa rodili v lone scholastických systémov, možno uviesť hojne. Všetky poukazujú na potrebu historického hodnotenia ideologických zjavov z hľadiska úlohy, ktorú skúmaná doktrína odohrala v ideologickom boji, v procese oslobodzovania filozofie od náboženských a idealistických zatažení.

Treba pritom poznamenať, že pokrokové a materialistické tendencie majú často mystifikovaný a idealistický spôsob výrazu a že pri historickom hodnotení je potrebné rozlišovať podstatný obsah doktríny, ktorý často nie je formulovaný *explicitne*, ale je vyjadrený v takej forme, akú umožňovala ideologická situácia epochy. Karteziánske *cogito*, ktoré vysvetľovalo individuálne vedomie ako jediný, bezprostredne daný a prvý predmet poznania, bezpochyby je, keď ho skúmame samé osebe, idealistickou myšlienkou, ktorá konečne, ako je známe, stala sa dôležitým historickým prameňom novodobého subjektivismu; ak ho však budeme chápať historicky, zistíme, že účinkovalo predsa ako zásada autonómie, nezávislosti ľudského

rozumu, ako heslo radikálneho zavrhnutia všetkých scholastických autorít, ako výraz snáh oslobodiť ľudskú myseľ z pút zjavenia a uznávaných autorít. Vo svojej podstate pokroková a materialistická zásada samostatnosti rozumu a dôvery v jeho poznávacie možnosti sa prejavila vo falošnom presvedčení, že poznanie možno objaviť v samotnej aktivite mysliaceho subjektu. Tradíciu marxizmu v takých prípadoch nepredstavuje samozrejme „čistý“ obsah reakčnej myšlienky, ale pokrokovú tendenciu, ktorú tá myšlienka vyjadruje. Spinoza využil tak zjavne teologický nástroj, akým je ontologický dôraz, nie preto, aby dokázal jestvovanie boha, ale preto, aby dokázal logickú nutnosť jestvovania prírody, a teda aby ukázal logickú nemožnosť stvorenia sveta čiže logickú nemožnosť jestvovania transcendentného boha — stvoriteľa. Tento historický paradox nie je však predsa dôvodom k tomu, aby sme ontologický dôkaz pojali do klenotnice marxistickej filozofickej tradície, hoci bezpochyby do nej patrí protiteologická a protináboženská tendencia, ktorú chcel Spinoza posilniť pomocou tohto teologického nástroja.

Takéto doktríny, hoci sú dokonca vyjadrené v idealistickej forme a nie sú schopné prekonať úplne nátlak vládnucej nadstavby, odohrávajú celkove pokrokovú úlohu v spoločnosti, no odohrávajú ju nie vďaka tým formám, v ktorých sa prejavuje slabosť triedy plodiacej určitú ideológiu a závislosť jej ideológov na teologickom spôsobe myslenia, ale napriek týmto formám, ktoré sú faktorom, brzdiacim filozofický radikalizmus mysliteľov a otupujúcim materialistické ostrie systému. To sa zreteľne prejavuje v prípade plebejských ideológií: revolučné hnutie proletariátu, dedič veľkého bohatstva všetkých revolučných hnutí ľudových mäs, uznáva veľkú tradíciu ľudovej nemeckej reformácie, jej utopický komunizmus, jej politickú nekompromisnosť a vieru v samostatnú aktivitu ľudu, jej heslá o likvidácii vykorisťovania, triedneho panstva a súkromného vlastníctva, pričom nevidí svoju tradíciu v Münzerovej chiliastickej viere v Kristovo kráľovstvo; ako dedič boja husitských hnutí za všeobecnú rovnosť a zrušenie triednych rozdielov nezahŕnuje predsa k svojim tradíciám zásadu prijímania pod obojím, v ktorej husiti medziiným vyjadrovali svoju túžbu po spoločenskej rovnosti. Okolnosť, že protifeudálne sedliacke hnutia museli často obliekať svoju revolučnú ideológiu do šiat nábožensko-mystickej viery, taktické nie je dôvodom pre to, aby sme z piedestálu niekoľkostoročného vývoja vedy s opovrnutím odhodili a ignorovali pokrokový obsah ich vedy, žatažený balastom vplyvov feudálnej nadstavby, práve tak, ako nie je dôvodom pre to, aby sme za svoje dedičstvo uznali práve tú náboženskú škrapinu, brzdiacu ich revolučné výbuchy, hoci vieme, že spoločenská situácia umožňovala iba taký, nábožensko-mystický spôsob vyjadrovania pokrokovej spoločenskej tendencie.

Netreba snáď opakovať, že zásada historickej relativizácie pri hodnotení filozofických smerov nie je ani trochu v rozpore so zásadou ich meritorického hodnotenia z hľadiska pravdy a falošnosti, z hľadiska ich poznávacieho pokroku a hodnoty, ktorými prispeli k objektívnej vede o svete. Naopak, ľahko možno spozorovať, že možnosť meritorického hodnotenia z hľadiska súčasného stavu vedy, teda hodnotenia relatívnej pravdivosti skúmanej doktríny je podmienkou správneho zhodnotenia jej historickej pokrokovosti, ktorú možno pochopiť jedine ako prínos — vyjadrený hoci v mystifikovanej forme — ku skutočnému poznaniu sveta a jeho zákonov.

Zásada historickej relativizácie predsa však nestačí k patričnému zhodnoteniu jednotlivých filozofických ideí. Nesmierne dôležitým metodologickým postulátom je prihliadanie na súvis medzi obsahom jednotlivkej filozofickej myšlienky a doktrínou ako celkom, ktorého súčasťou je táto myšlienka. Tá istá myšlienka môže byť po-

kroková alebo reakčná nielen v závislosti na období, v ktorom sa objavuje; jej úloha závisí aj od systému ako celku, ktorého je súčasťou, od jej podriadenosti a spojitosti s celkom doktríny. Filozofické systémy nie sú súhrnmi nezávislých viet, ale organickými celkami, zložky ktorých nadobúdajú určitý zmysel na základe svojej funkcie v rámci celku. Jednoduchým príkladom, ktorý poukazuje na dôležitosť rešpektovania tohto postulátu, sú dejiny senzualistickej zásady, ktorá pokladá za prameň všetkého poznania zmyslové vnemy. Túto zásadu v jej „čistom“ obsahu zahrnuje v sebe ako filozofia Tomáša Akvinského, tak aj filozofia Bacona. Ale aký rozdielny je v oboch prípadoch obsah tej istej konštatácie. Vo filozofii Tomáša Akvinského je tá zásada spätá s inou, ktorá hlása, že cieľom človeka je kontemplácia boha; senzualistické stanovisko viedlo k záveru, že „prirodené“ poznanie, keďže neumožňuje človeku dostať sa k tej vede, ktorú naozaj potrebuje, nie je schopná priviesť človeka k jeho cieľu a že preto je cieľ človeka na druhom svete; tiež, že sa okrem toho „prirodené“ poznanie musí doplniť svetlom zjavenia. Tento pseudo-senzualizmus bol vtedy výlučne nástrojom podceňovania vedy a ľudského rozumu; baconovský empirizmus vychádzal naopak z tézy, že empirická veda nielenže je jedine možná, ale okrem toho jedine hodnotná a potrebná človeku, že pomocou tejto možno prísť k poznaniu skutočnosti, ktoré sa má dosiahnuť a ktoré má byť nástrojom pokroku. Domnelý tomistický empirizmus slúžil úplne cirkevnému obskurantizmu a jeho úlohou bolo dokázať, že vedecké poznanie má malú hodnotu a že je nevyhnutné zjavenie; preto empirizmus Bacona, ktorý obhajoval hodnotu vedy a hodnotu skúsenosti, slúžil upevneniu dôvery v ľudské poznanie a nie šíreniu pohrdania poznáním, nielenže sa líšil od toho druhého, ale mu bol priam protikladný. Na túto závislosť obsahu jednotlivkej filozofickej myšlienky od kontextu, v ktorom je vyslovená, na tendencii, ktorej je podriadená v rámci celého systému, musí sa prihliadať vo vedeckej historiografii ako na jednej zo zásadných metodologických postulátov; bez jej rešpektovania hrozí vedeckému výskumu, že sklzne na úroveň bezmyšlienkovitého porovnávania textov, ktoré môže priviesť k najfantastickejším výsledkom.

Ahistorické porovnávanie izolovaných fragmentov filozofických systémov, odtrhnutých od historických podmienok a triednych síl, ktorým slúžili, je tiež nástrojom, ktorý všeobecne používa buržoázna historiografia na falšovanie skutočného obrazu dejín filozofie, najmä na zastieranie základnej línie, ktorá rozdeľuje filozofov na materialistov a idealistov.

Keď sa hľadajú takéto „podobnosti“, spočívajúce na porovnávaní jednotlivých výpovedí, izolovaných od systémov ako celkov, prichádza sa napr. na to — možno to čítať v prácach niektorých buržoázných historikov — že Kant obnovoval indickú filozofiu, že je Spinoza nástupcom židovských mystikov, že Augustinovo „si fallor, sum“ jednoducho zopakoval Descartes alebo, že marxistická zásada boja protikladov má svoje korene v Proklosovej doktríne. Túto metódu porovnávania jednotlivých izolovaných fragmentov rôznych filozofov a zakladania historického výskumu na úplne ľubovoľne vybranom ideologickom materiáli, ktorá zastiera faktické rozdelenie filozofických táborov, vyzdvihli v antihistorickej typológii diltheyovskej školy na úroveň metodologického systému. Vyhľadávanie formálnych podobností medzi najprotikladnejšími teóriami ide samozrejme ruka v ruku s tým, že sa stavajú proti sebe filozofie so súbežnými tendenciami, príkladom čoho je všeobecná skutočnosť v buržoáznej historiografii, že sa stavia proti sebe v podstate materialistická tendencia, ktorá sa prejavuje rozlične v empirizme anglickej filozofie XVIII. storočia a v racionalistickej filozofii Descartesa alebo Spinozu.

5. Treba si všimnúť ešte jeden metodologický problém, ktorý je dnes najmä dôležitý vzhľadom na svoj ideologický význam. Jedným z rozšírených nástrojov idealistickej historiografie, ktorý slúži kozmopolitickému znetvorovaniu dejín filozofie, je také chápanie filozofických doktrín jednotlivých krajín, podľa ktorého sú tieto jedine recepciami vplyvov iných prostredí. Vedie to najmä k tomu, že sa tvorivé strediská filozofického myslenia obrodenia alebo osvietenstva vidia jedine v západnej Európe, v Taliansku alebo vo Francúzsku, pričom sa poľské obrodenie alebo ruské osvietenstvo chápe jedine ako výsledok vonkajších vplyvov, pasívnej recepcie už hotových doktrín.

Marxizmus musí zavrhnúť možnosť jestvovania nejakej absolútne receptívnej, čiste nasledovníckej filozofie, všelijaké „renesancie“ v dejinách kultúry a všelijaké recepcie nejakej filozofickej doktríny v inom období alebo na inej pôde nikdy nemožno vysvetliť jej imanentnou expanzívnosťou, ale jedine spoločenskými a ideologickými podmienkami receptujúceho prostredia. Sám termín „vplyvy“ nemožno už vlastne prijať, lebo falošne vsugeruje jednostranné účinkovanie „vplývajúceho“ a úplnú pasivitu prijímateľov. V skutočnosti však všetky filozofické recepcie možno vysvetliť jedine aktivitou prijímacieho prostredia. Takzvaný vplyv je teda spravidla hľadáním zo strany domnelého predmetu vplyvu v už jestvujúcich, súčasných alebo minulých doktrínach, riešení, ktoré vyžaduje jeho vlastná situácia. V dejinách kultúry nejestvuje teda zjav vzkriesenia ideológie minulosti, ale jedine zjav, že ideológovia iných tried využívajú už hotovú kultúrnu tvorbu, aby si uľahčili vlastné rozhodovanie. Všelijaké recepcie nie sú okrem toho pasívnou imitáciou, ale pretvorením nájdeneho materiálu tradície na spôsob, ktorý determinovali spoločenské potreby triedy, siahajúcej po tradícii; žiadna filozofická doktrína nie je tvorcom inej doktríny. Dôkladná metodologická znalosť historika filozofie je v tejto oblasti zvlášť významná, keď uvážime, že je protihistorická metóda genetického vysvetľovania filozofických náhľadov odvolávaním sa na historické „vplyvy“ jedným z hlavných nástrojov, pomocou ktorých sa reakčná historiografia snaží dokázať kultúrnu jalovosť a prirodzenú duševnú menejcennosť tých národov, ktoré sa v zmysle zámerov imperialistických dobyvateľov majú stať obeť agresie a hospodárskeho zkorisťovania. To pochopiteľne nezmenšuje potrebu podrobného výskumu historického rodokmeňa a ideových tradícií každej skúmanej filozofie, poukazuje iba na nutnosť zbaviť ten podrobný výskum teoreticky chybnej a politicky reakčnej metódy hľadania „vplyvov“. Chybne je postavený problém, ktorý by vyžadoval odpoveď na otázku, ktorá filozofia minulosti formovala náhľady toho-ktorého filozofa. Možno sa jedine opýtať: aké spoločenské a ideologické potreby zapríčinili, že ten-ktorý filozof alebo filozofický smer hľadal teoretickú pomoc práve v tých a nie v iných smeroch minulosti? Táto záležitosť je mimoriadne dôležitá, keď ide o poľskú filozofiu, lebo celá buržoázna historiografia vysvetľovala dejiny poľského filozofického a spoločenského myslenia ako súhrn cudzích reflexov, striedavých ech, ktoré rodili v Poľsku rôzne prúdy európskej filozofie.

B. Baczko, L. Kolakowski
(Preložil Andrej Kopčok)